

Vukman Péter

A magyar–jugoszláv államhatár és a bajai háromszögben élők mindennapjai (1945–1956). Csempészet, határképzet és a Jugoszláviáról alkotott kép

Az 1948-ban kirobbant szovjet–jugoszláv konfliktus következtében elmérgesedő magyar–jugoszláv viszony nemcsak a nagypolitikai szintérben, hanem a magyar–jugoszláv határ két oldalán élők mindennapjaiban is érezte hatását. A határ fizikai közelségét és elválasztó szerepét (a kishatárforgalom be-, majd megszüntetése, a határövezet kiépítése) a bajai háromszögben élő magyarok és délszlávok is megtapasztalták. Multietnikus társadalmi összetétele és határmentisége miatt a régió fontossága állambiztonsági szempontból felértékelődött. Tanulmányomban az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött levéltári források alapján, az állambiztonsági szervek szemüvegén keresztül vizsgálom, miként hatott a régióban élők életére és mindennapjaira a magyar–jugoszláv határ fizikai valósága. Tanulmányom első részében a csempészés témakörét járom alaposabban körbe, majd a második szerkezeti egységben a határ állandóságának képzetét vizsgálom meg. Az egyes településekre nyitott, úgynevezett objektumdossziék hiánytalanul fennmaradtak, ami lehetővé teszi a fenti kérdések regionális vizsgálatát, és további kiindulópontként szolgálhatnak egy-egy konkrét személy tevékenységének feltárásához is.

Csempészés a bajai háromszögben

A magyar–jugoszláv államhatár fizikai elválasztófunkciója az általam vizsgált térségben különösen a szovjet–jugoszláv konfliktus hatására elmérgesedő magyar–jugoszláv kapcsolatok következtében erősödött fel.¹ Bencsik Péter ugyanakkor joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy a kettősbirtokos forgalom terén 1949-ben rövid ideig enyhülés következett be a két ország között: sorra nyitották meg a korábban lezárt utakat, sőt új, helyi megegyezéseket is kötöttek a forgalom

¹ A szovjet–jugoszláv konfliktus magyar–jugoszláv kapcsolatokra gyakorolt hatására: Ripp 2011; Vukman 2016; Vukman 2017a.

szabályozására. 1950-ben azonban már újfent szigorítást figyelhetünk meg, és tervbe került az 1947-es szabadkai egyezmény azonnali hatályú felmondása is.²

Olybá tűnik azonban, hogy a két ország közti csempészetet nem lehetetlenítette el teljesen a magyar–jugoszláv kapcsolatok megromlása és a határon történő átkelés fizikai megnehezülése. A Határőrség Országos Parancsnokságán 1950–1953 között évente táblázatos formában készített határőrizeti nyilvántartások szerint ugyan a négy év alatt mindössze 38, az országból kifelé vagy befelé tartó embercsempészt fogtak el, árucsempészt pedig egyet sem.³ Mindez töredékét jelenti az országos adatoknak,⁴ és arra is utalhat, hogy a déli határ menti határövezet 1950-ben kezdődő kiépítése⁵ valóban megnehezítette e tevékenység üzését. A bajai háromszög falvairól nyitott állambiztonsági objektumdossziék ugyanakkor a csempészés fennmaradását erősítik meg. Sőt, a források alapján úgy tűnik, a Duna folyóként még elő is segítette e tiltott tevékenység üzését. A határ menti falvak kettősbirtokosai és délvidéki származású lakosai számára helyismeretük, rokoni kapcsolataik, a határ túlsó oldalán élő ismerőseik meg is könnyítették a csempészt, és további könnyítést jelentett, ha valaki a határ közelében, attól pár száz méterre tanyával vagy birtokkal rendelkezett. A bácsalmási járás vonatkozásában 1951 áprilisában tizenhét olyan csempészt írtak össze, aki a Délvidékről 1945 után került Magyarországra, és további kilenc esetben feltételezték, hogy az illető a jugoszláv Állambiztonsági Igazgatóság (*Uprava državne bezbednosti*, UDB) beszervezett ügynöke volt.⁶

A csempészés jövedelmező, bár korántsem veszélytelen tevékenysége során előnyt jelentett, hogy a helyiek bizton ismerték a Duna vízrajzát (hol lehet a legkönnyebben átkelni rajta), de azt is tudták, hogy a határzár kiépülése után hol voltak aknamentes kapuk, ahol át lehetett kelni a határon. (Volt, aki egyenesen a határőröktől szerezte információit, de más határszakaszról is érkeztek valós vagy valósnak hitt információk. Szeged környékén például a tanyasiak favágás ürügyén közelítették meg a határt, majd a fára felmászva, az éjszaka leple alatt, a drótokra fákat dobtak, és azon átmászva mentek át Jugoszláviába.⁷) A levéltári források alapján a bajai háromszögben a lúgkő, az élesztő, az élőállat (tehén, sertés) és a dohány csempészésén

² Bencsik 2004: 170–171.

³ MNL OL XIX-B-10. 1950. 45. d. 12. IV-8. 13. fsz.; 1951. 18. d. 349. fsz.; 1952. 17. d. 314. fsz. és 1953. 15. d. 190. fsz.

⁴ Csak 1950-ben összesen 260 ember- és 613 árucsempészt tartóztattak fel az országhatáron. MNL OL XIX-B-10. 1950. 45. d. 12. IV-8. 13. fsz.

⁵ A határövezet kiépítésére: Orgoványi 2001.

⁶ ÁBTL 3.1.5. O-9528/1. 102–107.

⁷ ÁBTL 3.1.5. O-9528. 193–194.

túl valutát és embert is átcsempészték. A magyar–jugoszláv kapcsolatok megromlását követően, összefüggésben a kapcsolattartás megnehezülésével, a levélcsempészet különösen jövedelmező ágazattá vált.

A csempészség azonban korántsem volt veszélytelen foglalkozás. Az elfogott csempészekre a jugoszláv hatóságok tiltott határátlépés és csempészség vádjával húsz hónapos börtönbüntetéstől akár négy évig terjedő kényszermunkát is kiróttak,⁸ a visszatérő és a határon elfogott csempészekre pedig az Államvédelmi Hatóság (ÁVH)⁹ mint az UDB pontenciális kémjeire tekintett. Minden bizonnyal nem is teljesen alap nélkül. Habár a kérdés további kutatásokat igényelne, azt a magyar levéltári források alapján is kijelenthetjük, hogy a csempészek között többen propagandaanyagot is terjesztettek. A magyar–jugoszláv határt 1950. december 16-án illegálisan átlépő T. Györgyöt például a bácsbokodi rendőrőrs elfogta, és a tettenérésnél a jugoszláv propagandaanyagok mellett 600 darab cigarettát találtak nála.¹⁰

Érdekességgként jegyzem meg, hogy a Duna fizikai közelsége folytán a csempészet nem csak a lokális térben, a határ két oldalán élők között zajlott. Egy folyami hajón szolgálatot teljesítő matróz például 1955-ben Romániából érkezve többek között bicikligumit, kakaót és fűgét kínált eladásra, bár megjegyezte, az arannyal folytatott kereskedelem sokkalta nagyobb haszonnal kecsegtető üzletet jelentett. Konkrétan: Jugoszláviában arany karikagyűrűt akart venni, amit tízszeres áron kívánt Magyarországon értékesíteni.¹¹ Csempészni azonban nemcsak déli vagy délkeleti irányból lehetett, hanem nyugatról is. 1951 júliusában F. Ferenc korábbi államvédelmis szakaszvezető járt Hercegszántón, ahol L. Lajos helyi lakosnak négy karórát adott el 6-700 forintos darabonkénti áron. Az órákat hajósok hozták Ausztriából, azokat L. továbbértékesítés céljából vette meg.¹² Az eset arra is rávilágít, hogy alkalmanként a csempészségből az államvédelem kötelékében szolgálók is kivették a részüket. Az ÁVH-hoz kapcsolódóan jegyzem meg, hogy a kiskunhalasi felderítő osztály egyébként horgosi születésű, húszas éveiben járó beszervezett ügynöke egy bácsalmási „embercsempész banda” egyik vezetőjeként tűnik fel, aki 1952-ben kb. kéthetente járt át Jugoszláviába.

⁸ ÁBTL 3.1.5. O-9528/1. 95–96.

⁹ A magyarországi államvédelem 1945–1956 között többször nem pusztán névváltozáson, hanem szervezeti átalakuláson ment keresztül. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért, egyben a folytonosságra is utalva tanulmányomban az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) elnevezést használom. Az ÁVH intézménytörténetére bővebben lásd: Gyarmati 2002; Müller 2012; Gyarmati–Palasik 2013.

¹⁰ ÁBTL 3.1.5. O-9569. 148.

¹¹ ÁBTL 3.1.5. O-9558/1. 142.

¹² ÁBTL 3.1.5. O-9553. 276–277.

Ő személy szerint 200 forintért bárkit kész volt átvinni a határon, bár ha hihetünk a forrásnak, a banda más tagjai idővel egy-egy levél átcsempészéséért akár 6-800 forintot is elkértek. Az egyéni haszonszerzésen túl a drágulásba belejátszhatott, hogy a határzár kiépülése és a határövezet létrehozása után sokkal körülményesebb és veszélyesebb lett az átjárás a zöldhatáron, miközben az igény is növekedhetett, hiszen a határzár kiépülésével összefüggésben megnehezült – bár teljesen el nem lehetetlenült – a kapcsolattartás a Jugoszláviában élő rokonokkal. Mindez akár árfelhajtó tényezőként is szolgálhatott. A pénz előteremtése korántsem lehetett egyszerű feladat, amikor egy munkás átlagosan havi bruttó 606 forintot keresett 1949-ben, és 893 forintot 1952-ben.¹³

A bácsalmási banda tevékenysége arra is utalni látszik, hogy az áru- és embercsempészetből korántsem csak a férfiak vették ki a részüket. További két név szerint ismert bandatag nő volt, és 1945-öt követően Szabadkáról, illetve Szenttamásról érkeztek Bácsalmásra. Előfordult, hogy a csempészség egyfajta családi vállalkozásként működött, mint S. Józsefné csátaljai lakos esetében. Ő férjével 1945-től kezdve foglalkozott csempészéssel, abból a fiuk is kivette a részét. Őt azonban a jugoszláv hatóságok elfogták, két év börtönbüntetésre ítélték, majd 1949 decemberében a zöldhatáron átdobták Magyarországra. A fiúnak ekkor sem volt szerencséje, a magyar határőrök is elfogták, és tiltott határátlépésért nyolc hónap fogházbüntetésre ítélték.¹⁴

A csempészek (a kettősbirtokosokhoz és a Délvidékről átszököttekhez hasonlóan) egy korántsem elhanyagolható mellékes funkcióval is bírtak: információval szolgálhattak (mind az ÁVH, mind a helyi lakosság számára) a jugoszláv életkörülményekről, a lakosság hangulatáról és esetenként (ha például maguk is jugoszláv fogságba estek) a jugoszláv hírszerzés munkamódszereiről is. Egy 1949-es csempészbeszámoló szerint Jugoszláviában különösen a ruha és az élelmiszer drágult meg,¹⁵ egy másik, dátum nélküli, de nagy valószínűség szerint ekkoriban keletkezett értesülés szerint a magyarokat és a zsidó nemzetiségűeket üldözték, a Vajdaságban a lakosság félt, bár Titóval szembeni magatartásuk községenként változott. A szerb lakosság pedig attól tartott, hogy a Szovjetunió közbenjárására Magyarország vissza fogja kapni a Bácskát és a Bánátot¹⁶ – minden bizonnyal nem függetlenül az eszkalálódó szovjet–jugoszláv konfliktust kísérő propaganda-harcból, a mindennaposá váló határincidensektől és a Jugoszlávia elleni katonai támadás lebegtetésétől.

¹³ ÁBTL 3.1.5. O-9528/1. 128–132.; a korabeli átlagbérekre: Valuch 2013: 38.

¹⁴ ÁBTL 3.1.5. O-9558/1. 82.; ÁBTL 3.1.5. O-9560/1. 65.

¹⁵ ÁBTL 3.1.5. O-9555/1. 146.

¹⁶ ÁBTL 3.1.5. O-9555/1. 149.

Az általam eddig áttekintett objektumdossziék nem teszik ugyanakkor lehetővé annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy miként hatott a csempészésre a magyar–jugoszláv kapcsolatok Sztálin halálát követő hosszan elhúzódó és meg-megtorpanó normalizálódási folyamata.¹⁷ Egyes hangulatjelentések (legalábbis a dunai hajósok vonatkozásában) a megtorpanásra utalnak. A már említett, az aranycsempészt fontolgató matróz felesége például 1956 januárjában így beszélt az állambiztonság ügynöke előtt: „fene egye meg, mióta jóba vannak a jugoszlávokkal, azóta nem megy a csereüzlet, nem vesznek a hajósoktól semmit.”¹⁸

Úgy vélem, a bajai háromszög lakosságának nagy része azonban inkább örömmel fogadta a kétoldalú kapcsolatok normalizálódását, hiszen a határ így már sokkal inkább összekötő, semmint elválasztó funkciót töltene be. Az ekkor keletkezett hangulatjelentések, ügynöki beszámolók rendre visszatérő elemét jelentette, hogy határkiigazítást fognak végrehajtani Jugoszlávia javára. A téma egyébként az általam vizsgált időszakban végig napirenden volt a helyiek körében.

A határ állandóságának képzete és a Jugoszláviáról alkotott kép

Mint ismeretes, ugyan Jugoszlávia a párizsi békekonferencián hivatalos formában nem lépett fel területi követelésekkel Magyarországgal szemben, a Jugoszlávia javára történő határkiigazítás lebegtetése – még ha a területi kérdéseket hivatalos formában nem is vetették fel Magyarország képviselőinek – a legmagasabb belgrádi kormányzati szinteken 1945 és 1947 között időről időre felmerült, komoly nyomásgyakorlási eszközt, hatalmi ütőkártyát biztosítva Titóék számára.¹⁹ Ezzel összefüggésben déli szomszédunk már 1944 őszén aktív propagandába kezdett a magyarországi délszláv lakosság meggyőzésére, hogy jövőjét a titói Jugoszláviában képzelje el. A bajai háromszögben élő délszlávok körében propagandát fejtettek ki a térség Jugoszláviához csatolása mellett: Karagity Antal garai lakos, sokác népi író vezetésével Hercegszántón, Garán, Györgypusztán, Bácsbokodon, Csávolyon és Felsőszentivánon gyűjtöttek aláírást, Karagity vezetésével pedig 20 fős küldöttség indult Titóhoz, hogy személyesen adják át az aláírásgyűjtő íveket.²⁰

¹⁷ A normalizálódásra: Marelyn Kiss – Ripp – Vida 2001; Cvetković 2013.

¹⁸ ÁBTL 3.1.5. O-9558/1. 221.

¹⁹ A párizsi békekonferencia magyar–jugoszláv vonatkozásaira: Vukman 2018. A határral kapcsolatos 1945–1947 közti jugoszláv tervekre és a kisebbségek szerepére: Hornyák 2010; Hornyák 2015; Hornyák 2016a, 2016b. A magyar–jugoszláv kapcsolatokra: A. Sajti 2015.

²⁰ A teljesség igénye nélkül: ÁBTL 3.1.5. O-9553. 338., 341., 359.; ÁBTL 3.1.5. O-9553/2. 74.

A szovjet–jugoszláv konfliktus eszkalálódását követően elmérgesedő magyar–jugoszláv kapcsolatok egyik első nyilvános jeleként Rákosiék azonnal nyomást gyakoroltak a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségeire és a délszláv kisebbségi vezetőkre. Az MDDSZ országos vezetőségén túl több helyi kisebbségi szervezet sem tudott azonosulni a Tájékoztató Iroda Jugoszláviát megbélyegző határozatával. Habár a szövetség 1948. augusztus 10-ére összehívott kongresszusára érkező tizenhét garai küldött Tito mellett kívánt javaslatot benyújtani, a kongresszus végül annak rendje és módja szerint végül állást foglalt a Tájékoztató Iroda Titót és a Jugoszláv Kommunista Párt vezetőségét elítélő határozata mellett.²¹ Ezzel párhuzamosan teljes fordulatszámra kapcsolt a Jugoszlávia elleni propaganda- és rágalomhadjárat. A *Szabad Nép*ben 1948 nyarától megjelenő írások Titót immáron nem az „emberi szabadság nagy hőse”-ként dicsőítették, hanem az „áruló Tito-klika” rémtetteiről, a „Tito-terrorról” és a „Tito-csoport rémuralmáról” szóltak. Jugoszlávia első embere pedig a „háborús uszítók kiszolgálója”, az „imperializmus fizetett ügynöke”, a „jugoszláv ifjúság hóhéra”, a „fasiszták tanítványa” és a „háborús uszítók provokátora” lett.²²

Joggal merülhet fel a kérdés: mennyire ért célzt a Tito-ellenes rágalomhadjárat e multietnikus határmenti mikrorégió lakossága körében? A délszláv lakosság nevében kiadott, az „áruló Tito” személyének rituálészerű megbélyegzéséről szóló korabeli határozatok valójában inkább a felülről jött elvárásokat tükrözték, és nem feltétlenül a lakosság valós hangulatát. Helyi szinten a Tito-ellenes nagygyűlések sokkal inkább fulladtak érdektelenségbe, mintsem Sztálin és Rákosi mellétti hangos kiállításba. A helyi lakosság (délszlávok és magyarok egyaránt) vajmi kevéssé volt kíváncsi a fővárosból érkezett szónokokra (többen közülük egyébként a magyarországi kominformista emigráció vezetőségéből kerültek ki²³) és különösen nem kívánta kétszer végighallgatni az előadók mondanivalóját (először szerb-horvátul, majd magyar fordításban). Mivel ezeknek a rendezvényeknek sok esetben a falu kocsmája adott otthont, a megjelentek ki-be járkáltak, és inkább a szomszédos ivóhelyiségben mulatták az időt, különösen, ha ott egyidejűleg táncos mulatságot tartottak, mint ahogyan az Hercegszántóban 1949. február 13-án történt.²⁴ A házak falára még 1950 tavaszán is *Živio Tito!* (Éljen Tito!) feliratokat

²¹ Szaicsán 2003: 175–177.; MOL M-KS 276. f. 67. cs. 127. ő. e. 32–34, 37–38.

²² Tito: a háborús uszítók kiszolgálója. *Szabad Nép* 1949. április 29. 2.; Tito, az imperialisták fizetett ügynöke. *Szabad Nép* 1949. július 26. 3.; Tito, a jugoszláv ifjúság hóhéra. *Szabad Nép* 1949. augusztus 17. 2.

²³ A kominformista emigránsok magyarországi történetére: Vukman 2017b.

²⁴ ÁBTL 3.1.5. O-9553. 80. Hasonló hercegszántói megnyilvánulásokra 1951-ből és 1952-ből is találunk példákat. ÁBTL 3.1.5. O-9553/1. 159. és 167.

pingáltak, de még 1951 novemberében, a kitelepítésekkel összefüggésben is elhangzottak Titót éltető kijelentések.²⁵ Sz. Jozó délszláv származású vaskúti gazdajegyző, az MDDSZ helyi szervezetének tisztségviselője 1948 őszén azon véleményének adott hangot, miszerint „Tito politikája helyes, mert jobb egy nemzetiségi politika, mert az mindég a saját népének felemelését szolgálja”.²⁶ 1949 júliusában a szintén vaskúti lakos, a délszláv nemzetiségű Sz. Demeter hasonlóan vélekedett. A Kossuth rádió adását hallgatva megjegyezte: „akárhogy akarják a jugoszláv népet szembefordítani Titóval, nem megy, mert Tito jól dolgozik, és a nép szereti, mert ha nem szeretné, akkor már maga a nép leváltotta volna.”²⁷

Pozitív megnyilvánulásokra a helyi magyarság körében is bőven találunk példát. A hercegszántói földműves-szövetkezet üzletvezetőjének felesége például 1950 júliusában jelentette ki, hogy véleménye szerint Jugoszláviában sokkal jobb az életkörülmények, mint Magyarországon („odaát cuki élet van”), a zágrábi és belgrádi áruk pedig sokkal jobb minőséget képviselnek, mint a magyarországiak.²⁸ Szintén a nehéz életkörülményekkel összefüggésben festett kedvező képet Jugoszláviáról az a dávodi nincstelen zsellér, tanyasi lakos, aki az 1949. május 15-én megrendezett országgyűlési választások előtt az őt agitáló pártkatonának kijelentette: „le van szarva ez a demokrácia, ez a rendszer nem jó, az a jó, ami Jugoszláviában van és a jugoszláv hadsereg megtámadja majd a [magyar] hadsereget és le is fogja győzni.”²⁹

A Jugoszláviáról alkotott kedvező képen túl a bajai háromszögben élő délszlávok körében a szovjet–jugoszláv konfliktus első éveiben a remény is élt, hogy a terület egy újabb rendezés során Jugoszláviához fog kerülni. A hercegszántóiak körében például 1948 novemberében elterjedt a hír, hogy Tito és Sztálin Moszkvában találkozott egymással. A hír szerint Tito megígérte, hogy a továbbiakban Sztálin politikáját fogja követni, cserébe a bajai háromszög egészen Kalocsáig Jugoszláviához fog tartozni.³⁰ 1949 májusában pedig Dávodon keltett kisebb feltűnést egy ismeretlen feljelentő levele, miszerint Tito csapatai a közeljövőben meg fogják szállni Magyarországot.³¹

²⁵ ÁBTL 3.1.5. O-9553. 85., 363.; 3.1.5. O-9553/2. 68. A Jugoszlávia határán kívül élő délszláv közösség máshol is gyakran Titót éltető feliratokkal adott hangot véleményének, mint az Isztriai-félszigeten és a Trieszti Szabad Terület területén, amit Jugoszlávia magának követelt: Ušić 2019.

²⁶ ÁBTL 3.1.5. O-9553/2. 158.

²⁷ ÁBTL 3.1.5. O-9553/2. 231.

²⁸ ÁBTL 3.1.5. O-9553/2. 60.

²⁹ ÁBTL 3.1.5. O-9560. 59.

³⁰ ÁBTL 3.1.5. O-9553/2. 85.

³¹ ÁBTL 3.1.5. O-9560. 59.

A bajai háromszög Jugoszláviához kerülésével kapcsolatos híresztelések, vágyálmok vagy éppen félelmek meglehetősen tartósnak bizonyultak, és 1953 és 1956 között is rendre ismertek ezzel kapcsolatos megnyilvánulások. Sztálin halálát követően a közeledés magyar–jugoszláv relációban is az államközi kapcsolatok terén, a kölcsönös követcserével indult meg (1953. augusztus–november), és a határincidensek és a határral összefüggő egyéb kérdések rendezése terén érte el első látható eredményeit. A kérdéskör mihamarabbi tisztázása egyébként inkább a jugoszlávok érdekében állt; mind a határincidensek beszüntetése, mind a határjelek felújítása kapcsán déli szomszédunk lépett fel kezdeményezőként. Az 1953. augusztus 5-én Baján megkezdett tárgyalások eredményeként augusztus 28-án Zomborban egyezményt írtak alá a határincidensek rendezéséről, és 1954. január 20-án Szabadkán írásbeli egyezséget kötöttek a határjelek felújításáról. A normalizálódási folyamattal összefüggésben lassan a magyarországi jugoszlávellenes propaganda is elhalkult. Az „imperializmus láncos kuttyájából” így a *Szabad Nép* hasábjain is újból előbb „Tito elnök”, majd 1956 márciusára „Tito elvtárs” lett.³²

A magyar–jugoszláv kétoldalú kapcsolatokban bekövetkezett normalizálódást a bajai háromszög lakosságának nagy része minden bizonnyal örömmel fogadta. A helyi délszlávok magabiztosan tekintettek a jövő felé. Érezték, érzékelték, hogy most már „más szelek fújnak onnan délről [...] nem hallatszik a kuttyák csaholása.”³³ A kettősbirtokosok abban reménykedtek, hogy újból lesznek kettősbirtokos igazolványok, visszakapják és ismét megművelhetik a határ túlsó oldalán lévő földjeiket,³⁴ és a lakosság általában is abban bízott, hogy könnyebb lesz a kapcsolattartás a Jugoszláviában élő rokonokkal, családtagokkal. Néhányan a Baja–Zombor vasútvonal újraindítását is biztosra vették. Különösen 1954 nyaráról és 1956 tavaszáról maradtak fenn ezekről a vágyálmokról szóló hangulatjelentések. Mindez, úgy vélem, részben összefügg a fent említett, 1953–1954 során kötött magyar–jugoszláv egyezményekkel, hiszen az egyezmények és az ezekkel kapcsolatos tárgyalások a helyi lakosság körében minden bizonnyal a határmódosítás lehetőségeként csapódtak le. A bizakodó hangok újbóli felerősödése 1956 tavaszán pedig nagy valószínűséggel a normalizálódási folyamat felerősödését tükrözi. Úgy vélem, a bajai háromszögben élők hangulatára mindenképp alapvető hatást gyakorolt,

³² A teljesség igénye nélkül: A Pravda cikke Tito elnök beszédéről. *Szabad Nép* 1955. március 13. 4.; Tito jugoszláv elnök beszéde a nemzetközi helyzetről. *Szabad Nép* 1955. május 18. 3.; Tito elvtárs moszkvai látogatása elősegíti a kapcsolatok javítását a kelet-európai országokkal is. *Szabad Nép* 1956. május 28. 3.

³³ ÁBTL 3.1.5. O-9553/2a. 395.

³⁴ ÁBTL 3.1.5. O-9553/2. 188.

hogy 1956. március 15-i hatállyal megszüntették a 15 km-es határövezet.³⁵ (A kitelepített délszláv lakosok visszaköltözéséről viszont csak 1956 augusztus végén született döntés.)

A bajai háromszög falvainak magyar lakossága ugyanakkor ambivalensen viszonyult a kérdéshez. Általánosságban is igaz, hogy többen tartottak attól, hogy az 1945–1948 közti időszakhoz hasonlóan helyi szinten újból a délszlávok fognak „nyeregbe kerülni”. Hercegszántón 1956 márciusában egyes magyarokat a helyi délszlávok – legalábbis az államvédelem jelentései szerint – félelemben is tartották. Az egyik helyi lakosnak konkrétan azt mondták, kár új házat építenie, mert ha a települést megszállják a jugoszlávok, a magyarokat úgyis ki fogják telepíteni onnét.³⁶ Másoknál aggodalommal vegyes bizakodás fogadta a területelcsatolás (rém) hírért. Miközben érthetően nem kívántak kisebbségi sorsba kerülni, Titóról és Jugoszláviáról egyfajta pozitív kép élt körükben, szemben a „kopasz fejű Matyival”.³⁷ A pozitív képet az alapvetően falusi, paraszti társadalomban nagyban befolyásolhatta az is, hogy az 1950-es évek elejétől, az öngazgató szocializmus bevezetésével összefüggésben Jugoszláviában lehetővé vált a szövetkezetekből történő kilépés. Első idézetemben V. Mátyás újfalusi kőműves 1955 nyarán a következőképp vélekedett: „Rákosi elvtárs Titóval összeveszett ebéd alkalmával azért, mert láncos kutyának nevezte, de később kibékültek, úgy hírlik, hogy Rákosiék is engedni fognak ebből a drákói kommunista szigorból, mert a jugoszlávok már régen áttértek a jobb és nagyobb szabadság útjára, mert ez, ami nálunk van, nemsokára tűrhetetlen állapot lesz. Én szívesebben Tito embere lennék, de ahogy hírlik, talán mégis lesz, úgy hallotta, hogy Kalocsaig oda leszünk jóvátétel fejében.”³⁸

Az állítólagos határváltozásra utalva 1955 decemberében Sz. István dávodi üzemi villanyszerelő kijelentette: „hogy Jugoszlávia és Magyarország aláírták a barátsági szerződést, a másik pedig az, hogy Jugoszlávia követeli vissza azokat a területeket, ami 1919-ben volt nála. Péctől egész Kalocsaig. Ezeket a területeket követeli a Szovjetuniótól is. Még azt is mondta, hogy felszólította Jugoszlávia Szovjetuniót, hogy Magyarország kell vagy Jugoszlávia és még azt is mondta, hogy jobb is lenne, mert túl visszaállították a kisparaszt gazdálkodást és jobb ott egy parasztnak, mint itt.”³⁹ Szintén Dávodon 1956 júniusában két helyi lakos így beszélt: „1956-ban már a beadás megszűnik, azért mert Tito körüljárja a szomszédos államokat és Tito le fogja kapcsolni a Baja háromszöget, azért is szedik fel

³⁵ Bencsik 2011: 7.

³⁶ ÁBTL 3.1.5. O-9553/3. 143.

³⁷ ÁBTL 3.1.5. O-9553/1. 355.

³⁸ ÁBTL 3.1.5. O-9553/2a 498.

³⁹ ÁBTL 3.1.5. O-9560/1. 105.

a békevonalat, hogy könnyebben fel tudjon jönni. És Tito egy eszköz a nyugati hatalmaknak és Tito onnan kapja az utasításokat, ezért bízik, hogy az idén megváltozik a rendszer.”⁴⁰

A határ azonban nem változott meg, a vágyott gazdasági-társadalmi átalakulás is elmaradt, az 1956-os forradalom következtében pedig ismét fagyossá váltak a magyar–jugoszláv kapcsolatok.

Források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 3.1.5. O-9528. Jugoszláv kapcsolatok
- 3.1.5. O-9528/1. Jugoszláv kapcsolatok
- 3.1.5. O-9553. Hercegszántó
- 3.1.5. O-9553/1. Hercegszántó
- 3.1.5. O-9553/2. Hercegszántó
- 3.1.5. O-9553/2a. Hercegszántó
- 3.1.5. O-9553/3. Hercegszántó
- 3.1.5. O-9555/1. Vaskút
- 3.1.5. O-9557. Bácsszentgyörgy
- 3.1.5. O-9558/1. Csátalja
- 3.1.5. O-9560. Dávod
- 3.1.5. O-9560/1. Dávod
- 3.1.5. O-9569. Bácsborsód

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Határőrség Országos Parancsnoksága (1945–2005)

XIX-B-10. 1950–1953.

Magyar Dolgozók Pártjának központi szervei (1946–1957)

M-KS 276. f. 53. cs. Politikai Bizottság (1948–1956)

M-KS 276. f. 67. cs. Farkas Mihály titkári iratai (1948–1956)

Szabad Nép 1949, 1955–1956.

Ušić, Eric: „Ovdje je Jugoslavija” ... ili? Vizualna etnografija (po)ratnih političkih grafita u Istri. Elhangzott: Socijalizam na klupi IV. Kontinuiteti i inovacije – Socialism on the bench 4. Continuities and Innovations. Nemzetközi konferencia, Pula, 2019. szeptember 27.

⁴⁰ ÁBTL 3.1.5. O-9569. 361.

Hivatkozott irodalom

- A. Sajti Enikő 2015: Magyarország és Jugoszlávia 1944–1947. *Délvidéki Szemle* (2.) 1. 5–25.
- Cvetković, Vladimir Lj. 2013: *Pogled iza gvozdena zavese. Jugoslovenska politika prema zemljama narodne demokratije u susedstvu 1953–1958*. Beograd.
- Bencsik Péter 2004: A határszéli (kettősbirtokos) forgalom megszűnése (1945–50). In: *Az integrálódó Európa politikai földrajza*. Pécs, 167–172.
- Bencsik Péter 2011: A szabad mozgás korlátozása az ötvenes években és az 1956-os forradalom előtti utazási reformok. *Betekintő* (5.) 1. (https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_1_bencsik.pdf – letöltés: 2021. február 25.)
- Gyarmati György 2002: *A politikai rendőrség Magyarországon a Rákosi-korszakban*. Pécs.
- Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.) 2013: *Trójai faló a belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956*. Budapest.
- Hornyák Árpád 2010: Délszláv rendezési tervek és területi követelések a második világháborúban és a párizsi békekonferencián. In: Hornyák Árpád: *Találkozások – ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből*. Pécs, 162–190.
- Hornyák Árpád 2015: Határkérdés és kisebbségek a második világháborút követő magyar–jugoszláv államközi kapcsolatokban, 1944–1946. *Kisebbségkutatás* (24.) 2. 142–158.
- Hornyák Árpád 2016a: A kisebbségi kérdés a JKP politikájában a háború utolsó évében, különös tekintettel a vajdasági magyarokra, 1944–1945. In: Molnár Tibor (szerk.): *Fejezetek a titói Jugoszlávia korai szakaszából*. Zenta, 81–106.
- Hornyák Árpád 2016b: Határkijelölés, határsáv és a magyarországi délszlávok. Vítás kérdések a magyar–jugoszláv kapcsolatokban a második világháború után. In: Bíró László – Hornyák Árpád (szerk.): *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948. Történelem és emlékezet*. Budapest, 315–335.
- Marelyn Kiss József – Ripp Zoltán – Vida István 2001: A szovjet–jugoszláv és a magyar–jugoszláv kapcsolatok a levelezési diplomácia tükrében 1954–1955. *Múltunk* (46.) 1. 233–284.
- Müller Rolf 2012: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*. Budapest.

- Orgoványi István 2001: A déli határsáv 1948 és 1956 között. In: *Bács-Kiskun megye múltjából* 17. Kecskemét, 253–285.
- Ripp Zoltán 2011: Magyarország és Jugoszlávia politikai viszályának évtizede 1948–1958. In: A. Sajti Enikő (szerk.): *Magyarország és a Balkán a XX. században. Tanulmányok*. Szeged, 121–136.
- Valuch Tibor 2013: *Magyar hétköznapiak. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig*. Budapest.
- Vukman Péter 2016: Barátból ellenség – ellenségből barát (?): A magyar–jugoszláv párt- és államközi kapcsolatok (1945–1956). In: Molnár Tibor (szerk.): *Fejezetek a titói Jugoszlávia korai szakaszából*. Zenta, 45–79.
- Vukman Péter 2017a: „A fordulat évei”. Magyar–jugoszláv kapcsolatok (1948–1949). *Acta Historica Szegediensis* Tomus 141. 179–194.
- Vukman Péter 2017b: „*Harcban Tito és Rankovics klikkje ellen*”. *Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon (1948–1950)*. Budapest–Pécs.
- Vukman Péter 2018: Jugoszlávia és a magyar béke. In: Fülöp Mihály (szerk.): *Az elfelejtett béke. Tanulmánykötet a párizsi magyar békeszerződés életbelépésének 70. évfordulójára*. Budapest, 197–211.